

ATATÜRK'ÜN HAYATI

Necati ÇAYIRLI*

Mustafa Kemal Atatürk 1881 yılında Selânik'te Koca Kasım Mahallesi, Islâhhâne Caddesi'ndeki üç katlı pembe evde doğdu. Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dır. Baba tarafından dedesi Hafız Ahmet Efendi XIV-XV. yüzyıllarda Konya ve Aydın'dan Makedonya'ya yerleştirilmiş Kocacık Yörüklerindedir. Annesi Zübeyde Hanım ise Selânik yakınlarındaki Langaza kasabasına yerleşmiş eski bir Türk ailesi olan Hacı Sofu ailesinden Feyzullah Ağanın kızıdır¹. Milis subaylığı, evkaf katipliği ve kereste ticareti yapan Ali Rıza Efendi, 1871 yılında Zübeyde Hanım'la evlendi. Atatürk'ün beş kardeşinden dördü küçük yaşlarda öldü, sadece Makbule (Atadan) 1956 yılına değin yaşadı.²

Mustafa Kemal'in hem baba, hem de anne tarafından soyu "Evlad-ı Fatihan", yani Rumeli'nin fethinden sonra buraların Türkleştirilmesi için Anadolu'dan göçürülerek, iskan edilen "Yörük" veya "Türkmenler" dendir. Baba soyu, Karaman'dan gelerek Manastır Vilayeti'nin Debre-i Bala Sancağı'na bağlı Kocacık Köyüne yerleştiler. Aile sonradan 1830'larda Selanik'e göç etmiştir. Ali Rıza Efendi 1839'da Selanik'te dünyaya gelmiştir. Dedesi Ahmet ve dedesinin kardeşi Hafız Mehmet'in taşıdığı "kızıl" lakabı ve yerleştikleri nahiyenin adı olan "Kocacık" 'ın da gösterdiği üzere; Mustafa Kemal'in baba tarafından soyu Anadolu'nun da Türkleşmesinde önemli roller oynayan "Kızıl-Oğuz Türk menleri"nden gelmektedir³.

Anne soyu da Fatih Sultan Mehmet döneminde Konya, Karaman civarından Rumeli'ye göçürülüp, iskan edilmiş olan Yörüklerdendir. Bu sebeple aileye "Konyarlar" da denilmektedir. Tamamen Türk olan Vodina Sancağı'na bağlı Sarıgöl Nahiyesi'ne yerleşen aile; sonradan Selanik yakınlarındaki Langaza'ya geçti.

Atatürk'ün öğretim hayatı annesinin isteği ve ısrarı sonucunda Hafız Mehmet Efendi'nin mahalle mektebinde başladı. Ancak bir süre sonra babasının isteği üzerine yeni usulle eğitim veren Şemsi Efendi okuluna devam etti⁴. Ali Rıza Efendi'nin vefatından sonra Zübeyde Hanım üç çocuğu ile birlikte Langaza'daki bir çiftlikte (Rapla Çiftliği'nde) kâhya olan kardeşi Hüseyin Ağa'nın yanına gitti. Böylece Atatürk bir süre için köy hayatı içinde yer aldı. Zübeyde Hanım oğlunun eğitimini düşünerek, Atatürk'ü teyzesinin yanına Selanik'e gönderdi. Atatürk burada Mülkiye Rüştiyesine kaydoldu (1893-94). Fakat burada kendisine sert davranan bir öğretmeninin de etkisiyle okuldan ayrıldı. Ardından Atatürk, girdiği sınavı kazanarak Askeri Rüştiyeye kaydoldu. Atatürk'ün yetişmesinde önemli rol oynayan Selanik Askeri Rüştiyesi, disiplini ve eğitim-öğretimiyle meşhur bir okuldu. Okuldaki matematik hocası Mustafa Bey adına 'Kemal'i ilave etti.

1896'da Manastır (Bitola) Askeri İdadisine girdi. Burada ünlü bir hatip olan Ömer Naci ile arkadaş olan Atatürk; şiire, edebiyata ve hitabete ilgi duydu. Ömer Naci vesilesiyle Namık Kemal ve Tevfik Fikret'i tanıyan Atatürk, arkadaşı Ali Fethi Bey aracılığıyla da Fransız Filozofların eserlerini tanımaya başladı. Ayrıca Fransızcasını ilerletmek için özel kurslar aldı. Askeri idadideki öğrenciliği yıllarında ilgi alanına matematik, tarih, yabancı dilde girdi.⁵

Atatürk, 1898/1899'da Manastır Askeri idadisinden mezun oldu ve ardından İstanbul'da Harp okuluna başladı. Harp okulundayken arkadaşlarıyla beraber el basması bir dergi çıkartarak 'hürriyet' fikrini yaymaya çalıştı. 1902 yılında teğmen rütbesiyle piyade olarak mezun olan ve ardından Harp Akademisine başlayana Atatürk, askerliğin yanı sıra

* Öğretim Elemanı; Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bornova-İzmir.

¹ TOSUN, Hüseyin (Haz.); **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, Ankara 2003, s.9-10; EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1982, s.99; FEYZİOĞLU, Turhan; 'Ana Çizgileriyle Atatürk'ün Hayatı ve Eseri (Kronoloji)', **Atatürk Yolu**, Ankara 1995, s.303-359.

² AKÇİÇEK, Eren; **Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve ölümü**, İzmir 2005, s.11-15.

³ GÜLER, Ali; <http://www.makturk.com/modules.php?name=News&file=article&sid=510>

⁴ SÖNMEZ, Cemil; **Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım**, Ankara 1998, s.26-27.

⁵ TOSUN, Hüseyin; **a.g.e...**, s12-18; EROĞLU, Hamza; **a.g.e.**, s.101-102.

siyasal gelişmelerle de ilgilenmeye başladı. Akademi eğitimini 1905'te kurmay yüzbaşı olarak tamamladı.

Akademini ardından Şam'daki 5. Ordu'ya atandı⁶ ve burada 'Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. Ancak Suriye'de göreve başlayan Atatürk'ün amacı Makedonya'ya gitmekti. Nihayetinde 1908'de Makedonya'da bulunan 3. Ordu'ya atandı ve Şark Demiryolu Müfettişi olarak görev yaptı. Manastır ve Selanik'te görevli iken 1909'da İstanbul'daki ayaklanmanın (31 Mart Olayının) bastırılmasını sağlayan 'Hareket Ordusu'nda Kurmay Başkan olarak görev yaptı. İsyanın bastırılmasının ardından Selanik'e geri dönen Atatürk 1910 yılında orduyu temsilen oluşturulan heyet ile birlikte Picardie Manevralarını izlemek için Fransa'ya gitti. Fransa dönüşü ise patlak veren Trablusgarp Savaşı üzerine İtalyanlara karşı savaşmak için Trablusgarp'a gitti. Burada Tobruk, Bingazi ve Derne'de mücadele etti.

Atatürk'ün kişiliğinin oluşumunda aile ortamı, yetiştiği kültür çevresi, savaşlar, yetiştiği dönemin politik yapısı, isyanlar ve göçler etkili oldu⁷.

Atatürk, Balkan Savaşlarının başlaması üzerine Kuzey Afrika'dan ayrılarak İstanbul'a geldi. Ardından Gelibolu'da Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na getirildi. Atatürk Edirne'nin kurtarılmasından sonra ise Sofya Ataşe Militerliği'ne atandı (1913).

I. Dünya Savaşı sırasında ise Atatürk sırasıyla şu görevlerde bulundu;

- 1915'te Çanakkale Cephesi

- Anafartalar Kahramanı olarak anılan Atatürk 1916'da Mirlivalığa (Tuğgeneralliğe) getirildi.

- 1916'da Edirne'deki 16. Kolordu komutanlığı

- 1916'da Diyarbakır-Bitlis-Muş Cephesine tayini ve ardından Bitlis ve Muş'un Rus işgalinden kurtarılması (1916-1917)

- 1917'de Velihaht Vahdettin ile birlikte Almanya seyahati

- 1918'de Yıldırım Orduları Komutanlığı⁸

Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a dönen Atatürk bir süre burada kaldı ve arkadaşı Fethi Bey'le 'Mimber' adlı bir gazete çıkardı. İstanbul'daki temaslarında sorumlu bir devlet adamı gibi davranan ve birçok kişi ile görüşen Atatürk, bir sonuç alınamayacağını düşünerek Anadolu'ya geçme kararı aldı⁹. Bu bağlamda Atatürk'ün 'Milli Egemenliğe dayalı Tam Bağımsız bir Türk Devleti' kurmak amacıyla Samsun'a hareket etmeye karar verdiğini söylemek mümkündür.

Atatürk işgaller karşısında yayınladığı Havza Genelgesi ile halkın dayanışmasını, uyanmasını, protesto ve mitingler düzenlemesini istiyordu. Hatta yetkililerin bu doğrultuda yardımcı olmalarını da belirtiyordu. Ardından Amasya'ya geçerek yayınladığı genelgede; yurdun bütünlüğünün, milletin istiklalinin tehlikede olduğuna dikkat çekilmekte ve çözüm olarak 'milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır' denilmekteydi. Bir ihtilal beyannamesi niteliğinde olan Amasya Genelgesi; milli egemenliğe ve milli bağımsızlığa yer vererek, vatanın bir bütün olarak kurtuluşunu savunuyordu. Genelgenin yayınlanmasının ardından İstanbul'a çağırılan Atatürk geri gitmeyerek görevinden istifa etti. Böylece sivil bir kişi olarak yoluna devam etme kararı almış oldu¹⁰.

Bu arada Erzurum'a geçmiş olan Mustafa Kemal, Erzurum Kongresine katıldı ve kongre başkanlığına seçildi. Bölgesel olarak toplanan kongre, Mustafa Kemal'in katılımı ile ulusal bir nitelik kazandı. Kongrede; vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı, manda ve himayenin kabul edilmeyeceği, azınlıklara ayrıcalıklar verilmeyeceği gibi kararlar alındı. Ayrıca alınan kararla oluşturulan Heyet-i Temsili'ye başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. Erzurum'da Misak-ı Milli'nin ilk temeli atıldı

⁶ TOSUN, Hüseyin; a.g.e .., s.19-28; EROĞLU, Hamza: a.g.e., s.102-103.

⁷ İLHAN, Suat; **Atatürk ve Askerlik**, Ankara 1990, s. 22-25.

⁸ TOSUN, Hüseyin; a.g.e., s.28-74. ; SÜSLÜ, Azmi – BALCIOĞLU, **Mustafa ; Atatürk'ün Silah Arkadaşları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.1-11.

⁹ EROĞLU, Hamza: a.g.e., s. 167.

¹⁰ EROĞLU, Hamza: a.g.e., s. 175-187.

Heyet-i Temsili'ye başkanı olarak çalışmalarına devam eden Mustafa Kemal, kongre için Sivas'a geçti. İstanbul Hükümeti ve işbirlikçilerinin engellemelerine rağmen Sivas Kongresi gerçekleşti. Milli cemiyetleri tek çatı altında toplayarak Kurtuluş savaşının ve Kuva-yi Milliye'nin tek elden yönetilmesini sağlayan, Milli Mücadele'nin hedef ve sınırları kesin olarak belirleyen, Millet'in arzusu ile toplanan kongre, hem Mondros'a hem de yabancı işgallere karşı bir tepkidir. Ayrıca Ulusal Hareketin (Milli Mücadele'nin) lideri kesinleşti¹¹.

Sivas Kongresinden sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti düştü ve yerine Ali Rıza paşa Hükümeti kuruldu. Ardından İstanbul Hükümeti temsilcisi Amasya'da Mustafa Kemal ile bir görüşme gerçekleştirdi. Böylece İstanbul Hükümeti Anadolu'daki Milli Mücadeleyi resmen tanımış oldu. Bu görüşme ile Meclis-i Mebusan'ın açılmasını sağlayan Mustafa Kemal yapılan seçimlerde Erzurum Milletvekili olarak meclise girmeye hak kazandı. Ancak güvenlik nedeniyle İstanbul'a gitmedi. Bu arada Mustafa Kemal Sivas'a geçti. Ardından faaliyetlerin, konumu itibarıyla Ankara'da sürdürülmesi kararı alındı. Böylece Mustafa Kemal Ankara'ya geçti. Ankara'da hazırlanan Misak-ı Milli, İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'da kabul edildi. Milli ve bölünmez bir ülkenin sınırlarının çizildiği Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesi İstanbul Hükümeti ve İtilaf devletlerini rahatsız etti. Ardından Hükümetin istifası, İstanbul'un resmen işgali gibi gelişmeler yaşandı ve Meclis-i Mebusan dağıtıldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Ankara'da bir meclisin toplanması için çağrıda bulundu. Hazırlıkların ardından 23 Nisan 1920'de TBMM açıldı. Mustafa Kemal Ankara milletvekili olarak katıldığı mecliste Meclis Başkanlığı'na seçildi¹².

1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafası-i Hukuk Grubu başkanlığına seçilen Mustafa Kemal'e Sakarya Savaşı öncesinde TBMM tarafından Başkomutanlık yetkisi verildi. Sakarya Savaşı sonrasında ise Gazi unvanı ve Mareşallik rütbesi verildi. 1922 yılında da İstanbul Darü'l Fünunu tarafından fahri profesörlük unvanı verildi. 1923'te Latife Hanım ile evlenen Mustafa Kemal, 1925'te Latife hanımdan ayrıldı¹³.

Atatürk Türkiye'yi "Çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak" amacıyla bir dizi devrim yaptı. Bu devrimleri beş başlık altında toplayabiliriz:

1. Siyasal Devrimler:

- Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)
- Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923)
- Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)

2. Toplumsal Devrimler

- Kadınlara erkeklerle eşit haklar verilmesi (1926-1934)
- Şapka ve kıyafet devrimi (25 Kasım 1925)
- Tekke zâviye ve türbelerin kapatılması (30 Kasım 1925)
- Soyadı kanunu (21 Haziran 1934)
- Lâkap ve unvanların kaldırılması (26 Kasım 1934)
- Uluslararası saat, takvim ve uzunluk ölçülerin kabulü (1925-1931)

3. Hukuk Devrimi :

- Mecellenin kaldırılması (1924-1937)
- Türk Medeni Kanunu ve diğer kanunların çıkarılarak laik hukuk düzenine geçilmesi (1924-1937)

4. Eğitim ve Kültür Alanındaki Devrimler:

- Öğretimin birleştirilmesi (3 Mart 1924)
- Yeni Türk harflerinin kabulü (1 Kasım 1928)
- Türk Dil ve Tarih Kurumlarının kurulması (1931-1932)
- Üniversite öğreniminin düzenlenmesi (31 Mayıs 1933)
- Güzel sanatlarda yenilikler

5. Ekonomi Alanında Devrimler:

- Aşarın kaldırılması

¹¹ EROĞLU, Hamza: **a.g.e.**, s. 175-187. ; ÇAYIRLI Necati: http://www.makedonyaturkleri.com/makale_oku.asp?x=85

¹² EROĞLU, Hamza: **a.g.e.**, s. 195-204.

¹³ SÜSLÜ, Azmi – BALCIOĞLU, **a.g.e.**, s.7-8.

- Çiftçinin özendirilmesi
- Örnek çiftliklerin kurulması
- Sanayiye Teşvik Kanunu'nun çıkarılarak sanayi kuruluşlarının kurulması
- I. ve II. Kalkınma Planları'nın (1933-1937) uygulamaya konulması, yurdun yeni yollarla donatılması¹⁴

11 Eylül 1923'te Halk Fırkası Genel Başkanı olan Mustafa Kemal, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçildi. 1925'te Ankara Hukuk Mektebi Öğretim Kurulu tarafından Mustafa Kemal'e 'Öğretim Kurulu Fahri Başkanlığı' verildi. 1926'da İzmir'de kendisine yönelik hazırlanan suikast girişimi ortaya çıkarıldı. 1927'de askerlikten emekli olan Mustafa Kemal aynı yıl Ankara'da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın II. Büyük Kongresinde 36 saat 33 dakika süren Büyük Nutkunu okudu. Kendisinin öncülüğünü yaptığı Latin alfabesinin kabul edilmesinden sonra (1928) açılan Millet Mekteplerinin Başmüallimi oldu. 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin toplantısına başkanlık yapan Mustafa Kemal, 1933'te Cumhuriyetin 10. yıldönümünde ünlü konuşmasını yaptı. 1934'te Soyadı Kanununun kabul edilmesinin ardından meclise sunulan bir önerge ile kendisine Atatürk soyadı verildi. 1935'te dördüncü defa Cumhurbaşkanı seçildi.

1937'de Selanik Belediyesi Atatürk'ün evini satın alarak müze haline getirdi. Aynı yıl çiftliklerini hazineye, bir kısım taşınmazlarını da Ankara ve Bursa Belediyelerine bağışladı. Mirasından kız kardeşine, manevi evlatlarına, Türk Dil ve Tarih Kurumlarına pay ayırdı .

Kitap okumayı, müzik dinlemeyi, dans etmeyi, ata binmeyi ve yüzmeyi çok seven Atatürk'ün Zeybek oyunlarına, güreşe, Rumeli türkülerine de aşırı ilgisi vardı. Tavla ve bardo oynamaktan büyük keyif alırdı. Sakarya adlı atıyla, köpeği Fox'a çok değer verirdi. Akşam yemeklerine devlet ve bilim adamlarını, sanatçıları davet eder, ülkenin sorunlarını tartışırdı. Temiz ve düzenli giyinmeye özen gösterirdi. Doğayı çok severdi. Sık sık Atatürk Orman Çiftliği'ne gider, çalışmalarına bizzat katılırdı¹⁵. Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'e ayrıca çeşitli tarihlerde nişan ve madalyalar verildi. Almanca ve Fransızca bilen Atatürk'ün anıları, konuşmaları, özel mektupları, söylev ve demeçleri çeşitli zamanlarda kitaplaştırıldı.

1937'ye gelindiğinde, inkılâpların oturduğu, Cumhuriyet idaresinin yerleştiği ve ülkenin etrafında dost ülkelerden bir güvenlik çemberi oluştuğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, artık dünya devletleri arasında itibarlı saygın bir konuma sahiptir. Ancak aynı yıl Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık problemlerinin ön plana çıktığı bir dönemdir.

Milli çıkarlar ve devlet işlerinde son derece titiz olan, hiç bir mazeret kabul etmeyen Atatürk kendi sağlığına gerektiği kadar özen göstermiyordu. Genellikle sağlık kurallarına uymak alışkanlığı yoktu. Yaşayış tarzının sağlığına verebileceği zararlara karşı kayıtsız kalmaktaydı. Geceleri çok geç yatmakta, bir mesele üzerinde durulduğunda aralıksız çalışmaktaydı. Ancak 1937'lere gelindiğinde, yorgunluk belirtileri ortaya çıkmıştı. Saçları azalmış, yüz çizgileri derinleşmişti. Burun kanamaları ve kaşıntılardan şikâyetleri vardı.

Aslında daha gerilere gidildiğinde, genç Mustafa Kemal'in Manastır Askerî İdadisinde ciddi bir sıtma hastalığı geçirdiği, Trablusgarb'da Derne savaşlarında gözünden yaralanmış ve Viyana'da tedavi gördüğü, Büyük Harp sırasında başlayan böbrek rahatsızlığının uzun süreler devam ettiği, Sakarya savaşı öncesinde üç kaburga kemiğinin kırıldığı, Cumhurbaşkanlığı döneminde, 1924 ve 1927'de kalp rahatsızlıkları geçirdiği, 1936'da da soğuk algınlığı sonucu ateşli bir akciğer rahatsızlığı geçirdiği bilinmektedir. Bu gelişmelere rağmen, yakınları onun gayet sıhhatli olduğu kanısındaydılar. 1937 başlarından itibaren Atatürk'ün durumunda yukarıda belirtilen rahatsızlıklardan bazıları kendini göstermeye başladı.. Ancak bu belirtiler gerektiği gibi ciddiye alınmamış ve geçici tedbirlerle geçiştirilmişti.¹⁶

¹⁴ <http://www.istanbul.gov.tr/?pid=397>

¹⁵ <http://www.istanbul.gov.tr/?pid=397>; http://www.makedonyaturkleri.com/makale_oku.asp?x=104

¹⁶ ÇAYCI, Abdurrahman ; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk - Millî Bağımsızlık Ve Çağdaşlaşma Önderi - (Hayatı Ve Eseri)**, Yay. Haz. Berna Türkoğan , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Ankara-2002

Atatürk'ün rahatsızlığına ilk teşhisi koyan Yalova Termal Kaplıcaları Müdürü Dr. Nihat Reşat Belger'dir. 22 Ocak 1938'de Dr. Belger kendisini muayene ettiğinde tereddüt etmeden teşhisini koyar. Kaşıntının sebebi karaciğer büyümesi ve sertleşmesidir. Olay yemek ve özellikle içmekle ilgilidir. Kesin tanı için çağrılan özel doktoru Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'in de teşhisi aynıdır. Hastalık sirozdur. Ciddi bir perhiz ve istirahat gereklidir.

Atatürk bir kaç gün dinlenir 1 Şubat'ta Gemlik Suni İpek Fabrikasını, 2 Şubat'ta Merinos Fabrikasını açmak için Bursa'ya gelir ve düzenlenen etkinliklere katılır. Ertesi gün Dolmabahçe sarayına döndüğünde bitkin düşen Atatürk ateşlenmiştir. On günlük bir tedaviden sonra zatürre atlatılmıştır.

Ancak Ankara'da Balkan Antantı toplantısı vardır. 25 Şubat 1938'de Ankara'ya yanında İsmet İnönü olduğu halde döner. Ankara'da Balkan devlet adamları ile uzun görüşmeler yapar, şereflerine ziyafetler verir. Bütün bu çabalar onu yormuştur. Hastalığının artması üzerine, 6 Mart'ta Türk doktorları tarafından bir konsültasyon yapılmıştır. Fransa'dan da tanınmış uzman Prof. Dr. Fiessinger davet edilir. Fransız profesör teşhisi doğrular (28 Mart 1938). Fransız Profesör Atatürk'e "Büyük kumandan büyük harpler yaptınız. Muzaffer oldunuz. Ama bu işin kumandanı da benim. Siz bana tâbi olacaksınız, bana yardım edeceksiniz" der. Bu ifade Atatürk'ün hoşuna gider ve doktorun tavsiyelerine uymaya gayret eder.¹⁷

Hükümet ilk defa 30 Mart'ta Cumhurbaşkanının hastalığı ile ilgili resmî bir bildiri yayınlar. Bildiride, Fiessinger'in muayenesi sonucunda Atatürk'ün sağlığında endişe edilecek bir durum olmadığı ve kendine bir buçuk ay dinlenmenin yeterli görüldüğü belirtilir. Ancak Atatürk Cumhurbaşkanlığı görevini aksatmadan yürütmek ve bilhassa kişisel bir meselesi gibi algıladığı Hatay sorununu sonuçlandırmak kararındadır. Fransa'nın Hatay işini savaştan rahatsızdır. Türkiye'nin bu konudaki kesin kararlılığını göstermek için 20 Mayıs'ta Mersin'de askerî birliklerin geçit törenini izler ve 24 Mayıs'ta Adana'da askerî birlikleri denetler, Ankara'ya döndüğünde yine bitkindir. Bir gün kaldığı Ankara'dan 26 Mayıs'ta İstanbul'a hareket eder. Bu artık Ankara'ya dönüşü olmayan bir yolculuktur. Deniz havasının kendisine iyi geleceği ümit edilmektedir. Bu iş için güzel bir yat, Savarona alınır. 29 Mayıs'ta yapılan muayenede karnında su toplanmaya başladığı görüldü. 1 Haziran'da "...Bir çocuğun oyuncağını bekleme gibi beklediği" Savarona yatına girer ve 25 Temmuz'a kadar orada kalır. Artık üzüntülü günler başlamıştır. 8 Temmuz'da Prof. Fiessinger ikinci defa gelir. Gerekli uyarılarda bulunur. Mutlak istirahat önerisine rağmen, Atatürk, 9 Temmuz'da Savarona'da Bakanlar Kuruluna saatlerce başkanlık eder, yorulur. Fiessinger 16 Temmuz'da üçüncü defa gelir. Durumun nazikleşmesi üzerine Atatürk, 24/25 Temmuz gecesi Dolmabahçe sarayına nakledilir. Artık hastalığın üçüncü evresi başlar. 31 Temmuz-8 Ağustos arasında Viyana ve Berlin'den gelen profesörlerle Türk meslektaşları Atatürk'e konsültasyon yaparlar. Ancak hastalığa bir çare bulamazlar.

Hastalığına rağmen, Saray'da Başbakan, Bakanlar, elçiler, ve komutanları kabul eden Atatürk, ülke meselelerini sürekli takip etmekteydi. 3 Eylül 1938'de Hatay Devletinin kuruluşunu "Cumhuriyet Hükümetinin bir başarısı olarak" coşkuyla kutladı. 5 Eylül'de vasiyetini yazdı. Buna göre: "Sahip olduğu bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır taşınmaz mallarını C.H.P'ne terkediyordu. Ancak para ve hisse senetleri İş Bankası tarafından faizlendirilecek, her sene faizden yaşadıkları sürece adını saydıkları yakınlarına, kendi tespit ettiği miktar üzerinden belirli birer aylık verilecek, ayrıca İsmet İnönü'nün çocuklarına öğrenimleri için gerekli yardım yapılacaktır. Her sene faizden arta kalan miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecekti." Bütün taşınmaz mallarını, daha önce, hazineye ve belediyelere bağışlamıştı. Sonraki günlerde rahatsızlığı iyicene artan Atatürk, çok arzu etmesine rağmen 29 Ekim törenleri için Ankara'ya gidemedi. Fakat sivil ve askerî erkânı kabul ederek devlet işleriyle meşgul olmaya devam etti.

¹⁷ Bakınız: AKÇİÇEK, Eren; **Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü**, İzmir 2005.

1 Kasım 1938'de TBMM toplantısının açış konuşmasını onun yerine Celâl Bayar okur. Yakınları ile son görüşmesi 6 kasımdadır. 8 Kasımda Atatürk tekrar ağır bir komaya girer. Saat 19 dolaylarında başlayan koma gittikçe ağırlaşır. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği 9 Kasım 1938'de saat 24'de yayınladığı bildiri de "umumî durumunun tehlikeli bir hal aldığı" vurgulanır. Nihayet 10 Kasım Perşembe günü sevgili Atatürk, kendisini tedavi etmeye çabalayan hekimlerinin gözyaşları arasında, saat 9.05'te hayata veda eder.

Hükümet acı haberi millete bir bildiri ile duyurdu. "...Türk Milleti Ulu şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmayan ziyandan dolayı ve derin taziyelerimizi sunarız... Ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'sidir... Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakit Türk Milletine güvendi... Ebedî Türk Milleti, onun eserlerini ebediyete kadar yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli emaneti olan Türkiye Cumhuriyetini daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türkün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır".

Haber yurt içinde çok büyük üzüntü yarattı. Dünya da geniş yankılara yol açtı. Türkiye'nin millî kahramanının tabutu, 16 Kasım'da Dolmabahçe Sarayında hazırlanan katafalka konuldu ve halkın ziyaretine açıldı. Sonsuz acılar içinde kıvranan halk, kurtarıcısı olan Atasına saygısını, bir insan seli şeklinde hıçkırıklar ve gözyaşlarıyla dile getirdi.

19 Kasım'da kılınan cenaze namazından sonra Ulu Önderin tabutu 12 general tarafından top arabasına alınarak önce Zafer torpidosuna sonra Yavuz zırhlısına aktarıldı. Büyük Önderin naaşını 101 tane top atışı ile selâmlayan Yavuz, şerefli emaneti İzmit'te özel trene aktardı. Yol boyunca halkın gözyaşlarıyla uğurladığı tren, 20 Kasım günü Ankara garında yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve hükümet erkânı tarafından törenle karşılandı. Ankara, kaderini değiştiren ebedî şefini, 101 tane top atışıyla selâmladı. Atatürk'ün tabutu Türkiye Büyük Millet Meclisinde hazırlanan katafalka konuldu. Silâh arkadaşları, general, subay ve askerlerin tazim nöbeti tuttıkları katafalkın önünden başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, Ankaralılar saygıyla geçtiler. Atatürk'ün naaşı 21 Kasım'da görkemli bir törenle, Etnograya Müzesinde hazırlanan, geçici kabire yerleştirildi. Törende görülen manzara çarpıcıydı. Atatürk yedi düvele karşı milli bağımsızlık bayrağını dalgalandırmış, sömürgecilere karşı savaşmış, esir milletlerin ümidi haline gelmişti. Şimdi ise, millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderinin tabutunun arkasında, dünyanın dört bir tarafından gelen temsilciler yer almışlardı. Bunlar arasında faşistler, demokratlar, naziler ve komünistler yan yana saygı yürüyüşüne katılmışlardı. Sonu gelmez acılar içinde kıvranan Türk halkı ise, her kesimi ile kahramanının tabutunu, hıçkırık ve gözyaşlarıyla istirahatgâhına uğurlamaktaydı.¹⁸

Türk halkının bu derin acısını ve ebedi Şefine olan minnet ve bağlılığını, (11 Kasım'da oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçilen) İsmet İnönü, 21 Kasım 1938 tarihli bir bildiri ile dile getirdi: "...Devletimizin bânisi ve milletimizin fedakâr, sadık hadimi (hizmet edeni); İnsanlık idealinin mümtaz siması; Eşsiz kahraman Atatürk; Vatan sana minnettardır. Bütün ömrünü hizmetine verdiğim Türk milleti ile beraber senin huzurunda tâzim ile eğiliyoruz."

Ulu önderin naaşı, daha sonra, 10 Kasım 1953'te Etnografya müzesinden alınarak ebedî istirahatgâhı olan Anıtkabire, yine görkemli bir törenle nakledildi.¹⁹

¹⁸ ÇAYCI, Abdurrahman; a.g.e.,Ankara-2002

¹⁹ SÜSLÜ, Azmi – BALCIOĞLU, a.g.e., s.8-11.